

Opponensi vélemény
Gyarmati György:
A Rákosi-korszak
1945-1956
c. doktori értekezéséről

„VOGELFREI

Ezt az ellenszenves és magyarra lefordíthatatlan szót a Horthy-korszakban tanultam meg (írja 1946-ban Veres Péter), amikor én magam is „vogelfrei” voltam. A szó nyelvtani értelmében „szabad madár”-t jelent, de magyarországi értelme: *törvényen kívül állni*. Egész életemben 1919 nyarától, a forradalom bukásától kezdve, törvényen kívül álltam. Borzalmas sors volt: csak most látom igazán. Se jog, se törvény, se bíró: mindig lapulni, mindig kussolni, az igazságot félve, vagy körülírva, vagy elbujtatva kimondani, vagy fogcsikorgatva magamba nyelni: ez volt az életem.

De ez még hagyján. Bennem is volt ugyan már egy csendőr-idegesség és beteges undor kakastoll, szurony és hivatal iránt, de a feleségemben ez az undor hidegrázássá, az apró gyerekimben meg rémületté fokozódott. A csendőrökben ugyanis a legkisebb úrral szemben is volt valami kényszeredett illedelmesség, de a paraszttal szemben nem éreztek sem erkölcsi, sem ízlésbeli, sem illemszerű kötelezettséget. Ne menjünk a részletekbe, mert hogy mi volt a helyzet, arra elég egyetlen példa. 1932-ben a szociáldemokrata párt országos szervezkedést kezdett és volt is eredménye. Paraszti tömegek mozdultak meg országszerte. De a csendőrök is megmozdultak. Ennek is volt eredménye: néhány halott és sok-sok összevert paraszt. Így többek közt Sarkadon is bevitték a szociáldemokrata vezetőket és véresre verték őket. Annyira, hogy bár a községi és tisztiorvosok ilyesmiről nem igen vettek látteleletet, itt már elkerülhetetlen volt. A gyulai tisztiorvos látteleletet vett fel a verésről. Így persze bíróság elé kerültek a csendőrök. Bíróság elé kerültek és – felmentették őket a láttelelet ellenére. Egyetlen csendőrt büntettek meg – ha jól emlékszem 50 pengőre, - aki az egyik vezetőnek, ottani órásmesternek egyebek közt azt mondta, hogy „bűdös zsidó”. Ezt is feleket elleni izgatásért büntették meg és nem a verésért. Akik a parasztokat és az elnököt – aki egyébként kisbirtokos paraszt volt – összeverték, nem kaptak semmi büntetést.

Jómagam is jártam így néhányszor, ismerem hát, hogy mi az: törvényen kívül állni.

Nem a gyűlölködés szításáért, nem bosszúvágyból írom meg ezeket, hanem azért, mert amióta pártelnök vagyok, a kétségbeesett emberek, illetve asszonyok engem is felkeresnek, hogy segítsék, hogy mentsem meg, vagy

szabadítsam ki azt, aki nekik kedves. Akire ma azt mondják, hogy nyilas vagy fasiszta, az elveszett ember, az előtt bezárul minden kapu, az ma „vogelfrei”.

[...]

Mondom, én értem és érzem a sorsukat, és ismerem a sírást és a fogaknak csikorgatását. Segíteni nem igen tudok. Ez a történelem. Egyetlen megoldás: a szenvedni tudás. A bűnösök és ártatlanok mindig együtt szenvednek: a mi korunk és mi nemzetünk se kivétel. Gyenge vigasz a szenvedőknek. Igen; de én nem is vigasznak szántam, csak azért, hogy megmondjam: a keserű ég alatt viseld ember a sorsodat.”¹

*

Igen, azt gondolom, hogy ez a történelem. És ennek a tükrében olvastam el neves kollégánk, Gyarmati György terjedelmes kéziratát, amelyet az MTA doktora cím elnyerésért nyújtott be. Mivel a munka időközben napvilágot látott,² s az élénk, többnyire elismerő visszhangba vegyülő kritikus hang leginkább a korszakolást tette szóvá, ezért rögvest leszögezem, hogy számomra nem az jelenti a *legfőbb* problémát.³ Már csak azért sem, mert jóval korábban Sipos Levente is lényegében ezen felfogásának adott hangot. Különbséget téve korszak és rendszer között.⁴

Számomra az igazi – s egy ilyen magas titulusra pályázó munka esetében aligha indokolatlan – kérdés az, hogy valóban kellő mélységben és összetettségben is ábrázolja-e a szerző a szóban forgó időszakot?

Úgy vélem, hogy (az értekezésben is megmutatkozó számos erénye – igen gazdag forrásfeltáró tevékenységgel, a szinte áttekinthetetlenül gazdag szakirodalomban jelentős részében való jártasággal elsajátított nagy

¹ A fontos forrást a tudományos fokozattal ugyan nem, ám mély történelmi ismerettel annál inkább rendelkező Feitl István idézte 2012. március 8-án a PTI Márciusi Frontról rendezett magas tanácskozásán.

² Az értekezésre még 2010-ben került pont, a könyv 2011-ben látott napvilágot. Látszik rajta a nyomdai előkészítés jótékony hatása, de a két szöveg lényegében azonos.

³ Egyszerűen szólva nem ez a fő probléma. Ha azt nézem, hogy az ellenforradalmi rendszert – Teleki Pál nyomán – Bethlen István konszolidálta, s mégis szinte senki nem nevezi Bethlen-korszaknak az ő tíz esztendő miniszterelnökségét, akkor felesleges az ösztüzet az efféle korszakolásra összpontosítani.

⁴ Kifejezett hibának tartom, hogy Sipos Levente neve, munkássága csupán egyetlen lábjegyzetben bukkan fel, s a kötet végén található szakirodalmi tájékoztatóban csupán olyan két írásával szerepel, amelyek a tárgyalt korszak legvégét, illetve az annak utáni időt érintik. Ráadásul a második írás csupán egy Rubicon-cikk. A szakirodalmi tájékoztató egyik szakszerűtlensége, hogy neve a Rákosi-memoár kapcsán sem kapott említést. (A jegyzékben a szerkesztők nevének feltüntetése teljesen öltetszerű.)

anyagtudása, számos korábban megírt, főleg az erőszakszervezetek világában otthonosan tájékozódó dolgozatai, azok eredményeinek az értekezésbe történt beépítése, jó kompozíciós képessége – ellenére) nem.

Sok minden túlzottan leegyszerűsítő, történetietlen, a nemzetközi erőviszonyokat elrajzoló, rosszul megfogalmazott ebben a munkában.

*

Kezddhetem azzal, hogy ennek a korszaknak a históriáját is anya szülte emberek formálták. Aztán közülük többen olyanokká váltak, mintha mégsem anya szülte volna őket. Szóval igencsak szükség lett volna találó portrék megrajzolására.

Szigorú mércével mérve természetesen minden fontosabb szereplőről elengedhetetlen lett volna néhány soros ihletett, a lényegi vonásokat felvillantó arckép. Ám nem csupán az értekezés címe, hanem (idővel) főszereplővé avanszált volta okán minimálisan Rákosi Mátyás bemutatását kell hiányolnom. Természetesen nem egy „biográfiai exkurzust”(38.) keresek a munkában, hiszen az valóban felesleges kitérő lett volna. Ám a 448 oldalas értekezést aligha terhelte volna túl egy – mondjuk – akár egyetlen oldal terjedelmű, invenciózus portré megrajzolása. A szakirodalmi előzmények (leginkább Feitl István és Sipos Levente szakavatott publikáció) alapján ez aligha lehet megvalósíthatatlan feladat egy nagydoktori címre pályázó számára. A bölcs vezérről rengeteg negatív dolgot el kell/lehet mondani, ám azt, hogy színtelen, jellegtelen figura lett volna, azt aligha.

És bizonyosan nem volt megélhetési politikus.

Természetesen közel félezer oldalon a főszereplő elkerülhetetlenül előbukkan annyiszor, hogy a mozaikokból szükségszerűen összeáll egy kép. Ám ennél a képnél a tényleges szereplő bizonyosan összetettebb alkat volt. A hatalom csúcsán – közhírré – mérhetetlenül sok hízog hazugsággal övezték. Bukása után nem nagy dolog a kedvezőtlen előjelű vonások sorjázatása.

Magam itt most csupán egyetlen, ám aligha marginális kérdést vetek fel. Nevezetesen azt, hogy miképpen is állt ez a diktátorra vált egyén a magabiztossággal. Mert Rákosi bizonyosan nem volt olyan magabiztos ember, mint akit az értekezés szerzője látat. Stefan Heym idézett szép hasonlatával élve – „a fa gyökerei elrejtnek a szemünk előtt, ámde a vizekig nyúlnak” – minimum annak a másfél évtizedes elzárásnak a személyiséget torzító hatása láttatandó, amely a későbbi nagy vezér életének jelentős részét elrabolta.

Ugyancsak súlyosan ráült Rákosi lelkére a 1925-ös letartóztatása utáni elgyávulása, elvtársai elárulása. Ennél sokkal kisebb vétkekért is halál járt abban

a világban. Ő ellenben az egészet – ismeretesen – megúsza egy pártfegyelmivel, s részben éppen az katapultálja majd őt főtitkári, később a diktátori székbe.⁵

Mert így volt zsarolható, s az ilyesmi a politika világában sokszor bizonyult, bizonyul, s bizonyulni fog igencsak hasznos eszköznek.

Mivel Magyarország háború utáni nemzetközi helyzetét döntően a győztes Szovjetunió szabta meg, annak hozzánk való viszonyát pedig az az alapállás szabta meg, amelyet Ivan M. Majszkij 1944 januárjában megfogalmazott (nagyon helyesen az értekezés elején ismertetett, ám nem szakszerűen jegyzetelt⁶) feljegyzése tükröz, ezért alapjában nem is az a lényeg, hogy Rákosi hogyan került a pártjának az élére. A történet dermesztő volta abban van, hogy a magyar nép olyan diktátornak a terroruralmát volt kénytelen néhány (de szörnyűsége miatt akkor nagyon sokaknak irgalmatlanul hosszúnak tűnő) esztendeig elviselni, akinek élete – amint azt Hajdu Tibor egy Bloomingtonban 1994 márciusában tartott nemzetközi konferencián elmondotta – annyira sem volt biztonságban, hogy arra egy szolid biztosító társaság kötvényt adott volna.

Mert milyen hatalmi háttere volt annak az embernek, aki úgy utazott alkalmanként Moszkvába számára nélkülözhetetlenül fontos értesülések megszerzése végett, hogy le kellett ráznia a budapesti szovjet követ, és az illetékes, de nem is hazánkban, hanem Baden bei Wienben rezideáló NKVD-főnök kopóit?

Az értekezés egyik fontos (bár vélhetőleg még további szaktudományos megerősítést igénylő) megállapítása, hogy az 1949. május 15-i, választásnak csúfolt országos voksoláson a „Népfront”-ra ténylegesen leadott szavazatok nem az akkora hivatalosan közöltek, s annak nyomán a szakirodalom olvasható számok voltak. Mert azokhoz a hivatalos statisztikákban még 5-10%-ot hozzácsaltak. Mivel a tényleges számok valójában is igen imponálóan magasak voltak, csalás nélkül is 85-92% körül mozogtak, ezért bizonyosan nem Rákosi tudta nélkül történt csalás is *bizonytalanságot* tükröz.

Ugyancsak Rákosi bizonytalanságára vall az az alávaló hazudozása, amellyel a népi íróknak, jelesül Veres Péternek azt mímelte, hogy az ő, kissé saját apjuknak tekintett, akkora még a Rákóczi téren elkapart Szabó Dezsőnek a hatalom ad majd – de a választások *után* – állami ceremóniával övezett végtisztességet a Kerepesi úton. Hiába készültek tehát már választás helyett

⁵ Az egyik lábjegyzetben ugyan esik szó arról, hogy Rákosi „életrajzi mozzanataiból” a lezajlottaknál „sokkal szaftosabb” pert lehetett volna rendezni, (176. o. 5. sz.) ám ennek a Rákosi-ra nehezedő súlyáról nincs szó a munkában.

⁶ A szakszerűség követelménye azt kívánta volna, hogy a témában járatlan olvasó is tudja: a feljegyzést Baráth Magdolna tette közzé a Külpolitika 1996. 3-4. számában. A fontos dokumentumot aztán sokan idézték-idéztük.

csupán voksolásra, annak sikeréhez még ekkor is szükségesnek tartotta Rákosi a nemzeti/nacionalista kártyát kijátszani. Aztán a nagy siker másnapján arra utasította a temető igazgatóját, hogy a meghirdetett időpont előtt egy nappal, a nyilvánosság kizárásával kell Szabó Dezső földi maradványait végső nyughelyére tenni.⁷

Gyarmati György természetesen Hajdu Tibor bloomingtoni előadását is ismeri (a konferencia teljes anyaga 1995-ben könyv alakban magyarul napvilágot látott), ám őt nem az általam kiemelt mozzanat, hanem a szerzőnek „az a meglátása” ragadta meg, „miszerint Rákosinak Sztálin haláláig *valamelyest nagyobb mozgástere volt a szocialista rendszer adaptálásának ütemét és módszereit illetően*”(54.) (Kiemelés – P.P.)

Nézzük meg a szöveghelyet.

„... Sztálin haláláig Rákosi és moszkovita magyar zsidó klikkje saját veszélyére maga határozta meg a szocializmus 'építésének' útját és tempóját. Közben ugyan megtelt Magyarország szovjet katonai, gazdasági, természetesen államvédelmi és egyéb tanácsadókkal, ezeknek azonban nem volt döntéshozó szerepük, hiszen egymással vagy akár a szovjet követséggel sem álltak rendszeres kapcsolatban. A Rákosi-féle vezetőség lehetőleg elfogadta a 'tanácsokat', sokszor csak látszatra, de ellent is mondott, ha kellett és ha mert. Utólagos bölcsességgel szólva, ha Rákosi olyan bölcsvezér, amilyennek hitte magát, kevesebb utánpótlás is megtette volna, felfoghatta volna, hogy Sztálinnak a külvilág előtti megjelenés volt a fontos, nem az, hogy tényleg mi történik, akár a szovjet kolhozokban is, hát még Magyarországon. Tehát elég lett volna kitétetni a 'szocialista' vagy 'szövetkezeti falu' táblát, a normális termelés és élet akadályozása nélkül.”(197.)

Nem hinném, hogy a korszakot felnőttként átélő, jeles tudóssá vált Hajdu Tibornak ebben igaza lenne. De bármiként is álltak a dolgok, egy bizonyos: Gyarmati György nem jól adja vissza Hajdu Tibor szövegének vonatkozó passzusát. Sokkal inkább lehet hiteles Baráth Magdolnának ugyanebben a mondatban idézett azon állítása, mely szerint 1953 után „a magyarországi történéseket sokkal naprakészebben követő és felügyelő pártelnökségi kollektíva szinte 'kézi vezérlest' foganatosított.” Ezen jól dokumentált állítás fényében még inkább kézenfekvő, hogy Sztálin életében Rákosi mozgástere – a legszolidabban fogalmazva – ennél aligha lehetett nagyobb. Hiszen köztudottan e kollektíva tagjainak idejét-energiáját alaposan lekötötte a közöttük dúló küzdelem.

*

⁷ Ld. Részletesebben: Péterfi Gábor: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei. L'Harmattan, Bp., 2011, 38-42.

Az értekezésben helyesen esik szó arról, hogy Rákosi Mátyás és vezérkara alaposan elszámította magát az 1945-ös, majd 1947-es választások kimenetele tekintetében. A bekövetkezettnél számukra lényegesen kedvezőbb eredményt vártak.

Nem ők voltak az egyetlenek, akik beleestek a *kívánsággondolkodás* csapdájába. Mindeközben azonban az idegei(k)ben ott bujkálhatott a *mégsem így lesz* félelme. A magabiztossága/magabiztosságuk azért sem lehetett valami egeket ostromló, mert nekik folyton Moszkvára kellett nézniük. Ebben az értekezésben bőséggel lehet arról olvasni, hogy a magyarországi kommunisták mily komoly segítséget kaptak az országot felszabadítva elfoglaló Szovjetuniótól. Ám arról, hogy ennek áráként kemény teljesítménykényszerben voltak, annál kevesebbet.

Márpedig abban voltak. Rákosinak – akinek minden bizonnyal volt alkalma Szovjetunió-beli évei alatt a sztálinista rendszertől való rettegést is megtanulnia – azért is volt oka tartania a SzEB nagyhatalmú elnökétől, Vorosilov marsalltól, mert nem fogadott szót neki az 1945 novemberi választásokra való felkészülés dolgában.

Egyoldalúnak tartom az értekezést ott is, ahol az 1945-ös és 1947-es választások témájában a választásra jogosultak körének szűkítését ismerteti. Mert a leíráshoz ugyancsak hozzátartozott volna az okok olyan mély feltárása, amit Veres Péter drámai vallomása tükröz.

*

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy Gyarmati György bizonyosan jól ismeri az 1945. január 20-i fegyverszüneti megállapodás szövegét. Tehát tudja, hogy a magyar fél – az egyezmény 17. és 18. pontjában foglaltaknak megfelelően – tudomásul vette a szuverenitásnak a békeszerződésig történő korlátozását, valamint azt, hogy a háborús bűnösöket megbünteti.

Ezzel szemben az értekezésben a jogi függetlenség hiánya az 52. oldalon a moszkvai megállapodásra történő *utalás nélkül* olvasható, a háborús bűnösök megbüntetése nagyhatalmak megszabta volta pedig első ízben a 106. oldalon⁸ nyer rögzítést, s ott sem megfelelő hangsúllyal. Mert a zárójelben szereplő „is” szócska csökkenti a külső erő parancsoló erejét. Másfelől természetesen magam is tisztában vagyok azzal (a *vogelfrei*-hasonlat idézése is mutatja), hogy az itthon bőven felgyülemlett indulatok is alaposan ebbe az irányba vitték az eseményeket.

⁸ Az 52. oldalon ugyan a külpolitika kapcsán említést nyer, hogy „Magyarország de jure sem volt független”, ám annak a fegyverszüneti megállapodással való kapcsolata homályban marad.

A külpolitikai tényezők ténylegesen nem kellő súllyal történő szemlélése több helyen kimutatható az értekezésben.⁹ Az elméletinek szánt első fejezetekben az olvasható, hogy „az úgynevezett rövid 20. században ... a magyar köztörténetet a korábbi századokból nem ismert politikai-ideológiai széttöredezettség, fragmentáltság *határozta meg*”(12.) (Kiemelés – P.P.) Ezzel szemben nem kétséges: első helyen a nemzetközi körülmények voltak meghatározóak. A két nagy háború elvesztésének, ebből következően az első nyomán a Szent István-i birodalom elporladásának, a második nyomán a Szovjetunió nyomasztó súlyának volt nagy jelentősége. Mindezen túlmenően: a sok-sok rendszerváltás ismeretében természetesen indokolt széttöredezettségről beszélni, ám a szerző az *okot* felcseréli az *okozattal*. (És még ha való igaz, hogy az okozat számos következménynek lesz majd az oka, akkor is rendet kell tartani a dolgok menetében.)

A szerző természetesen tudja, hogy korszaka a bipoláris világrendé, de akkor vajon miért enged meg magának olyan történetietlen fogalmazást, miszerint „a korábbi századok ’ballance of power doktrínája *történeti kontextusában* elenyészni látszott”.(10.) (Kiemelés – P.P.) Ez a doktrína Nagy-Britannia korábbi pozíciójának elenyészésével értelemszerűen egyszerűen megszűnt. Hiszen az messze nem átfogóan európai, hanem „csupán” *brit* volt. Londont védő funkciója volt. Nehogy az európai hatalmak bármelyike veszedelmessé válhasson a brit érdekekre.

Természetesen a nem kellően tájékozottak, a kíváncsággondolkodás csapdájában élő kortársak szeme előtt lebegett ilyesmi. De itt most a történész beszél, s ezért történetietlen a feltételes mód. A *történeti kontextusában* szavak nagyon jól hangzanak, de valójában teljesen feleslegesek. Mint ahogy az imént sem lett volna szükség a nagyon is láttató erejű *széttöredezettség* szavunk után a *fragmentáltság* szó használatának.

Ezeket azért teszem szóvá, mert az értekezés egyik igencsak általános gyengéjét érinti. Gyarmati György számos esetben úgy fogalmazza meg mondanivalóját, hogy olvasójának felettébb próbára teszi türelmét. *Nagy hajlandósága van arra, hogy az egyszerűt is mennél bonyolultabban fogalmazza meg*. Mintha a nyakatekert fogalmazással leplezni lehetne azt aényt, hogy régen ismert igazságokat fogalmazunk meg újra. Mintha nem kétszáz esztendeje lennénk a nyelvújítás után, amely a mi szép, erős nyelvünket sikerrel tette

⁹ A magyar külpolitikai gondolkodás gyengeségének újabb jelét látom abban, hogy – miközben aligha lehetnek kétségesek Gyarmati Györgynek a Szovjetunió iránti indulatai – az 1956-os invázió okainak számbavételénél maga is beleesik a szokásos hibába. Ti. a belpolitikai okokat túlhangsúlyozza, a külpolitikai tényezőt nem valós súlyával szerepelteti. A főszövegben a megfelelő helyen erről részletesen, elemző módon szólok.

alkalmassá (ha nem is minden téren és esetben) a kor támasztotta problémák szabatos kifejezésére. Ha a historikusnak – például – idővel sok publikációja lesz, akkor azok felsorolása számos alkalommal több oldalt is kitesz. Erre egyszerűen azt mondjuk, hogy *saját publikációink*. A jelöltnek is sok publikációja van. Ezek együttesét ő elnevezte *autobibliográfiának*. A laikus olvasóra lehet, hogy ez mély benyomást tesz, de szakember számára csak azt üzeni: feleslegesen bonyolítja a dolgokat. Az ellenben már a szerző hitelét rontja, hogy ezen jegyzetben azt ígéri: „a munka forrás- és irodalomjegyzékéhez” fogja csatolni az ő autóbibliográfiáját.

Ugyanis ígéretét elfeledi. Amit különösebben nem fájlalunk, hiszen ez a publikációs lista azért messze nem olyan eget rengetően hosszú. Összhangban van azzal a követelménnyel, hogy csak az adhat be az akadémiai doktori cím elnyerésére értekezést, akinek ehhez megvan a habitusa.

Az már nagyobb problémát okoz, hogy a szerző nem csupán itt nem ura a kéziratának. Számos alkalommal ismét elolvas, amelyeket már korábban megírt. Félreértések elkerülése végett: az ismétlést – ha valóban lényeges kérdések bevezetéséről van szó – egyáltalán nem tartom hibának. Ám ismétlés esetében általában kötelező az *amint azt már korábban megírtuk* formula valami módon való használata. Különben az olvasóban kiirthatatlan a gyanú, hogy a szerző e tekintetben is a *műgond* kötelező követelménye nélkül nyújtotta be értekezését.¹⁰

A disszerens is tisztában van azzal, hogy a világos, szabatos fogalmazás számára nehéz követelmény. Azonos című könyvének előszavában írja, hogy a kéziratot elolvasó kollégáinál is „többet vesződött” a szerkesztő, hogy a munka „az időnként körülményeskedő megfogalmazásokhoz képest” olvashatóbb legyen. Megvallom, nem volt sem időm sem türelmem a két szöveg tüzetes egybevetésére. Amit mégis megtettem, annak ismeretében tudom, hogy történtek javítások. Ám egészében a két szöveg azonos.

A szerzőnek igen nagy hajlama van arra, hogy mennél látványosabb kifejezésekkel operáljon, ekképpen hódítsa meg az olvasót. A törekvés alapvetően helyes, hiszen elemi érdekünk, hogy mondanivalónk mennél szélesebb körökhöz jusson el. Ám közben arra szintén kell(ene) ügyelni, hogy mindeközben ne kerüljünk a szembe a múlt valóságával. Gyarmati György expresszív kifejezései azonban *számos ízben több kárt okoznak, mint hasznat hajtanak*. Itt most csupán két példát említek ennek illusztrálására. (A bírálat későbbi részében még lesznek hasonlóak.)

¹⁰ Minden esetben úgy kellett volna eljárni, mint Kádár János 1956 szeptemberi kínai útja felemlítésénél. Az ismétlésnél ott van a *mint már érintettük* megfogalmazás. (380., 384. o.)

A *pártállam* kifejezést – hívja fel a disszerens az olvasó figyelmét – „már a két világháború között confirmálták a magyar politikai közbeszédben.” (50.) Nem kétséges, hogy a *confirmálás* szónak erős üzenete van. De minimális ismerete alapján is tudható, hogy aki confirmál, az *megerősít*. Nos, akkor kérdezzük meg a szerzőt, vajon mit is erősített meg Eckhardt Tibor, aki 1935-ben, az akkori, a szokásosnál is durvább országgyűlési választások nyomán beszélt arról, hogy „országunk a pártállam visszataszító állapotába süllyedt.”? (50. o. 40. sz. lábjegyzet, illetve a könyvben 496. o. 40. lábjegyzet.¹¹)

Mivel *először* Eckhardt használja e kifejezést – és számomra Vonyó József állítása természetesen meggyőző –, ezért a confirmálás kifejezés ab ovo nem ide való. Ha ezen az „apróságon” túllépünk, akkor azt kell eldöntenünk, hogy Eckhardt igazat állít-e? Ha igen, akkor *mégis igaza lenne Andics Erzsébetnek, Nemes Dezsőnek* a Horthy-korszak jellegének megítélésé dolgában? Nekik azonban természetesen nincs igazuk, tehát egy szellemeskedő mondás kedvéért igazán nem érdemes régi hamisságokat – természetesen nagyon jól tudom, hogy „csupán” óhatatlanul – élesztgetni.

Mindezen túlmenően a történész a dolgokat mindig a maguk összetett voltában igyekszik megragadni. Tehát – kiváltképpen annak okán, hogy mostanában szorgos kezek iparkodnak Eckhardtból igen jeles férfiút faragni – nem felesleges felidézni az egyébként igencsak ismert tényt. Nevezetesen, hogy az akkoron kiskgazdavezért nem a választás durvasága ragadtatta e fulmináns szavakra. Sokkal inkább „csupán” az a mozzanat, hogy miniszterelnök barátja bizony alaposan lóvá tette őt: nem kapta meg a Bethlen elleni fellépésének kialkudott bérét.

A *verifikál* szóval sincs szerencséje a szerzőnek. A pártharcok szűk horizontján túltekintve Gyarmati György úgy látja, hogy „a második világháború utáni bő fél évtized ... sokkal inkább a 'fordulat évei' formulával verifikálható.” (147.) Ám a történésznek köztudottan nem korszakok igazolása a feladata. Éppen elég feladatot ad nekünk a múlt feltárása, ha úgy tetszik leírása. Természetesen a kötet szerkesztője is tisztában volt ezzel, s ennek megfelelően a nyomtatott verzióban nincs szó verifikálásról. (113.) E nagy súlyú szó helyett tehát egyszerűen arról van szó: a szerző osztja *A fordulat évei, 1947-1949* című, 1998-ban megjelent könyv szerzőinek a felfogását.¹²

*

¹¹ A könyvben a historiográfiai fejezet Az I. fejezet 4. alfejezete. A könyvnek lett egy VII. fejezete, de az nem új szöveg. Ide került az értekezés I. fejezete 3. és 4. alfejezete. Valószínűleg a kézirattal való sok vesződés miatt lankadt a szerkesztő figyelme, s nem írta át „az alábbi kötet tárgya” szövegrészt. (481.) Az eredeti kéziratban ez így helyes.

¹² A vonatkozó lábjegyzetben tévesen 1988 olvasható. (A kötetben az évszám már helyesen szerepel. Ld. 121. o.)

Az 1956-os szovjet intervenció elbeszélése is látványosan eleveníti meg azt a „nyilvános blamázt”, amelyet a Molotov-koktélok kiégetetett szovjet harcjárművek roncsai fényképeinek a világlapok oldalaira kerülése okozott. (424.) Nagyon helyesen tette. Ám igényes olvasókat feltételezve is indokolt lett volna mélyebbre ásni, az MTA doktora fokozatra aspirálva pedig a követelmény természetesen jóval magasabb.

Szóval a blamázs ennél *messze mélyebb*, elemző bemutatást hiányolom. Arról a blamázsról beszélek, amely a Szovjetuniónak a világban addig élvezett tekintélyét tette tönkre. Arról az óriási – s a mi népünk megcselekedte – tettről beszélek, amelyből adódóan a nemzetközi baloldalnak mai értelemmel szinte felfoghatatlan ereje kapott halálos sebet. Amelyből következően – például – az Olasz Kommunista Párt mintegy kétszázezer tagját vesztette el. *Amelyből* következően hatalmas tömegek azon hite enyészett el, hogy az emberiség jövője a szovjet típusú szocializmus.

*

A Marshall-segélyként elhíresült amerikai segélyprogram és a szovjet-amerikai szemben állás elmélyülése közötti kapcsolat sem jelenik meg a munkában a maga történetiségében. Az ellentétek valóban látványosan mélyültek 1947 tavaszától, ám ebbe a folyamatba nem a leírtak szerint illeszkedett a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája 1947. szeptember 22-28. közötti (az értekezésben egyébként is tévesen pontatlanul szeptember-október fordulójára datált) megalakulása, hiszen az Moszkva válaszlépése volt a felettébb álságosan európai újjáépítési programként propagált, valójában Európa kettéosztását célzó, 1947. június 5-én bejelentett tervnek.

Pontos titkosszolgálati értesülések birtokában a szovjet vezetés világosan látta, hogy itt nem Európa, hanem az Egyesült Államok által befolyásolt Európa szanálásáról van szó. Segélyt az az ország kap, amely függetleníteni tudja magát a szovjet befolyástól, saját erőből ez viszont nem sikerülhetett, Jalta szellemében pedig Washington ennél nem ment tovább. Ezért szakad majd ketté 1949-ben Németország.

1947. június 27. és július 3. között tartották Párizsban a Marshall-tervbe bekapcsolódni akaró országok összejövételét. Mivel iszonyatos háborús veszteségeit a merev gazdasági rendszerű Szovjetunió csak nagyon lassan kezdte kiheverni – a birodalom széles térségeiben éhínség pusztított –, ezért Moszkvában mégis úgy döntöttek, hogy részt vesznek a párizsi értekezleten, s hagyták a lengyel, csehszlovák és jugoszláv delegáció megjelenését is. A Moszkva iránt helyenként már ekkor túlteljesítő magyar kormány ellenben (erről még szót kell ejtenem) megalapozatlanul önérzetes válaszban hárította el a meghívást. Mivel a párizsi tanácskozás az előzetes értesítéseket igazolta, ezért a szovjet delegáció július 2-án hazautazott.

A Marshall-tervet elfogadó 16 ország összejövedele július 12-én vette szintén Párizsban kezdetét, s ezen a szovjet csatlós országok természetesen már nem vehettek részt. A Tájékoztató Iroda (amelyet *lényegében* sem helyes az 1943-ban felosztatott Kominternnel azonosítani, mert ekképpen elhomályosítjuk az 1945-ös esztendő világtörténelmi jelentőségét) tehát erre adott szovjet válasz.

Az értekezésben magyar vonatkozásban csak azt lehet olvasni, hogy „július 10-én kényszerült elutasítani a magyar kormány az európai újjáépítési programhoz amerikai támogatást biztosító ún. Marshall-tervbe való bekapcsolódást”(150.), ám arról, hogy az első tanácskozássra a magyar fél a maga önszántából nem ment el, és a távolmaradást azzal a birodalmi göggel utasította el, amely tragikomikus módon Trianon után egyáltalán nem ritkán bukkan fel hol a diplomácia gyakorlatunkban, hol „csupán” a gondolkodásunkban, arról nem esik szó. És arról sem, hogy azután majd a teljesen reménytelen helyzetben ellenben Mihályfi Ernő külügyminiszter úgy érdeklődik a feltételekről, mintha bármiféle esély lenne a sikerre, s amit a Fülöp Mihály – Sipos Péter szerzőpáros 1998-as külpolitika-történeti összefoglalása a magyar külpolitika hosszú időre utolsó önálló lépéseként aposztrofál.

Az 1945 utáni integrációs törekvések bemutatása is hagy kívánni valót maga után. Való igaz, hogy Jugoszlávia volt akkoron a „zászlóvivő”(149.), ám a felszíni jelenségek –, mondjuk, hogy az addig megengedő sztálini propaganda 1948. január végén „hirtelen megálljt parancsolt” (150.) – helyett, de legalább is mellett azt kellett volna elmondani, hogy a Szovjetunió érdekét mindenfajta integráció sértette, s ezt Sztálin zárt ajtók mögött jóval 1948 előtt világosan megmondotta.

*

Gyarmati György természetesen rengeteg ismerettel rendelkezik az általa évtizedek óta lankadatlan szorgalommal búvárolt korszakról¹³. Így ismeri Gratz Gusztáv Kornfeld Mórchoz 1946. június 3-án írt levelét, s idézi annak azon passzusát, amely a 1945 előtti magyar külpolitikáról alkotott végtelenül lesújtó véleményét tükrözi. Gratz ugyanis tömören rulettnek aposztrofálja ezt a politikát. „Rátévén az egész magyar nemzet jövőjét arra, hogy a golyó annál a színnél fog megállni, amelyen azt mi megállítani szeretnénk.”(70.) Egy ismeretterjesztő munkában „elmegy” egy ilyen idézet, hiszen az impresszionálón adja vissza a két háború közötti magyar külpolitika ordító belső ellentmondásosságát: úgy ragaszkodtak a Szent István-i birodalom visszaállításának programjához, hogy közben a rendszer saját erejéből semmi érdemleges területi korrekcióra nem futotta. Minden területi változás alapvetően

¹³ Kor és korszak köztudottan nem szinonim fogalmak, a magyar népnek korszakként is éppen elég volt ezt a terrorrendszert elviselni, tehát a Rákosi-kor kifejezés mellőzendő lett volna. (40.)

a náci Németország erejéből történt, annak árát pedig az 1945-ös totális bukással fizette meg az ország s leginkább annak jobb sorsra érdemes népe.

Ám egy ilyen értekezés esetében a szélesebb körök figyelmének felkeltésére hivatott keretes rész minden forráskritika és elemzés nélküli beillesztése ugyancsak elégtelen.

Hiszen a második világháborús katasztrófa után messze nem csupán a kommunisták beszéltek roppant keményen a Horthy-rendszerről. Látjuk, Gratz Gusztáv is hasonlóan vélekedett. Ám az igazi kérdés az, hogy vajon ugyanez volt-e a legitimista politikus véleménye erről *a bukás előtt*? Nos, az első markáns különbség, korábban Gratz egyáltalán nem állította azt, hogy ezt a politikát egy egész „nemzedék” üzte volna. Ő azokról beszélt, akik az országot irányították, leginkább Bethlen Istvánról. Ezen nézeteinek hiteles forrása pedig nem az idézett levél, hanem az egész két háború közötti Magyarország történetéről a második világháború idején írott munkája.¹⁴ Ott is megjelenik ez a gondolat. A politikát hol a lutrijáték egy nemének, hol vabank-politikának nevezve. A Gratz-szintézis szövege azonban messze nem egységes. És ennek jegyében Bethlen István hol államférfi, hol éppen nem az, egyszerűen csak lutrijátékos.

A különbséget – ahogy mondani szokták – még zongorázni is nehéz lenne.

A szöveg elemzése arra vall, hogy Gratz a Vörös Hadsereg közeledése, majd megérkezése nyomán lesz ily végtelen kritikus Bethlennel szemben: A Kornfeldhez írott levélben pedig az alany a volt miniszterelnök helyett az egész nemzedék lesz.

A Gratz-idézet az értekezésnek (említettem) egyik un. *keretes* része. Ezek a keretes részek – ismeretesen – kedvelt és hasznos megoldásként terjedtek el a hazai tudományos ismeretterjesztő irodalomban. Tudományos értekezésekben ellenben – véleményem szerint – nincs helyük. Hiszen értekezésekben tömören kell összefoglalni a kutatási eredményeket, s ha forrást közlünk, akkor azt alaposan elemezni (és nem csupán keretbe illeszteni) kell. A bírált értekezésbe illesztett keretes szövegek nem kapnak beható elemzést. Arra is akad példa, hogy a disszerens úgy emel munkájába egy könyvből majd két oldal terjedelemben(!) keretes részbe – egyébként kitűnő – szöveget, hogy azután fél oldallal később anélkül hivatkozzon ugyanerre a munkának egy másik helyére, hogy árva szóval sem létesít kapcsolatot e két szöveghely között. (128-130. o.)

*

¹⁴ (A sokáig lappangó kéziratot Potó János találta meg, az Osiris Kiadó 2001-ban adta ki Paál Vince szerkesztésében, s arról az értekezésben sehol sem lehet olvasni.)

A disszerens teljes azonosulással idézi Bibó Istvánt, aki ismeretesen *dúvad*-államnak nevezte Rákosi Mátyás terror-rendszerét. Az értekezés egyik igen tartalmas jegyzete számba veszi a bibói életművet minősítő fontosabb megállapításokat. Bennünket elsősorban Szűcs Jenő véleménye érdekel, aki igen pontosan fogalmazott, amikor azt írta, hogy „Bibó István nem történettudós, hanem tudós politikai gondolkodó volt”. Más alkalommal Szűcs arról beszélt, hogy Bibó „nem történettudós ... a történelemnek mégis szerves helye van életművében.” (5-6. o. 3. sz.) Nos, mindezzel összhangban nem nagy bátorság kell annak kimondásához, hogy Bibó életművében egyszerre vannak jelen a hallatlanul mély történetpolitikai megállapítások, s azok a gondolatok is, amelyeket semmiféle mélyebb történettudományi elemzés nem támaszt alá. Mindezt a dúvad-állam kapcsán említtem meg, mert nem hinném, hogy ezzel kifejezte volna a Rákosi-rendszer lényegét. Miközben természetesen nagy kifejező erővel utal a diktatúra terror-jellegére.

A dúvad mindenütt *értéket pusztít*, ám a Rákosi-rendszer amikor összetörte a magyar társadalom 1945 előtti kasztos jellegét, s az azzal mélyen összefonódott vérforraló kasztos mentalitást is, akkor ebben a pusztításban felettébb hiba lenne dúvadat keresni. Nem beszélve arról, hogy ezzel szoros összhangban főleg a magyar dolgozó osztályok, főleg a parasztság társadalmi-művelődési felemelkedése elől eltakarította azokat a sorompókat, amelyek 1945 előtt oly masszívnak bizonyultak.

Természetesen ezek a változások nem a diktatúrával, hanem 1945-tel vették kezdetüket, hiszen 1945-ben hazánkban *népi demokratikus forradalom* bontakozott ki. (A kifejezésnek semmi köze ahhoz az eltorzított értelmezéshez, amelyet majd 1948-1949-től adnak neki.) Erről az értekezésben szinte semmi nem olvasható. Ami mindebből itt feldereng, az még Platón nevezetes barlangjába bevetült fénynél is jóval kevesebb. Nincs ezen mit csodálkozni, hiszen a téma iránt ma lényegében sehol sincs empátia. Az okok szerteágazóak, helyszűke okán itt elegendő lehet az évtizedeken át uralgott vulgármarxista propaganda ellenhatására utalunk. A lényeg azonban az, hogy mindez egészében a má, s nem az akkori helyzetet tükrözi. Az a világot sokkal inkább Szekfű Gyula nevezetes, *Forradalom után* c. munkája idézi elénk. E munka vaskos elrajzolásai sem adnak mentséget Gyarmati Györgynek arra, hogy azt teljesen említetlenül hagyja. Kiváltképpen akkor, ha azt látja az olvasó, hogy az értekezés irodalomjegyzékében (a fontos és magvas munkák társaságában) sorra bukkannak fel csupán néhány oldalas, s ráadásul a tudományos ismeretterjesztés műfajából való írásocskák.¹⁵

¹⁵ Ez nem csupán a fentiek okán, de azért is hiba, mert idézése esetén helyes lett volna az 1983-es kiadást megadni, s így megjelenhetett volna az abban található gondolatgazdag utószó is.

De idézhetjük a szintén nem sokat emlegetett (e munkában fel sem bukkanó) Kerényi Károlyt, aki miközben maradandót alkotott a klasszika filológiában, saját koráról is véleményt nyilvánított. „Miként az első világháború után beköszöntött az ország függetlensége, most szinte hihetetlen gyorsasággal a nép nyert függetlenséget. Ha meghagyják neki, akkor a nép – először a magyar történelemben –átveszi a felelősséget Magyarország fejlődésének új korszakáért.”¹⁶

Jól tudjuk, nem hagyták meg neki. De a fordulat jelentőségét az idézet hűen kifejezi.

Mint ahogy ugyanerről tudósít Bibó István nevezetes kívánsága: a sírjára azt írják fel majd: élt 1945–1948 között.

Az értekezés leegyszerűsítő látásmódjából következően erről a Bibóról a munkában nem esik szó.

Az értekezés felfogásából következően ellenben a feliratot ki kellene egészíteni. Tehát:

*Élt 1945-1948 között
a Rákosi-korszakban, a presztalinizálás időszakában*

Ne tegyük.

Természetesen nem azzal a céllal hozom szóba Bibó István kívánságát, hogy szemernyit is hiteltelenítsem az értekezésben olvasható bibói szövegeket. „Csupán” az összetett, tehát *történeti látásmódért* perlekedem.

*

Már eddig is több ízben elismertem Gyarmati Györgynek a korszak forrásai megismerése terén felhalmozott jelentős tudását, mégis az értekezésnek nem egy megfogalmazása lényeges összefüggések nem kellő mélységű megértéséről tanúskodik. A pártvezetés október 23-i magatartása kapcsán olvassuk: „Egyvégtében üléseztek ugyan, de előbbre valónak hitték Gerő Ernő aznap estére kitűzött – a jugoszláv útról számot adni készülő – rádióbeszédének az előzetes megvitatását, semmint, hogy a feszültség oldásával próbálkoztak volna.”(393.) A helyzetből, a hatalmi struktúrából következően ellenben az volt a természetes, hogy egyvégtében ülésezzenek.

Ugyanezt teszik majd Moszkvában is. Ott is majd napokon keresztül egyvégtében üléseztek.¹⁷

¹⁶ Idézi Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról.* Napvilág, Bp., 2001, 19.

¹⁷ A maguk szempontjából messze nem eredménytelenül.

A jugoszláv útról a széles hazai közvélemény tájékoztatása, annak mikéntje is központi jelentőségű volt. Maga a szerző írja nem sokkal korábban, hogy – az előzmények után¹⁸ – az út elodázhatatlanul szükséges volt.

A probléma nem az egyvégtében ülésezésben, hanem annak szálnalmas eredményében volt. Mert nem érezték, hogy olyan beszédet kell Gerő Ernővel elmondani, amely a tömeget lecsendesíti és nem bősíti.

A számtalan más helyen már felidézett, számtalan elbeszélésben olvasható 1956-os drámát Gyarmati György számos vonatkozásban természetesen igen jól mutatja be. Ám az összhatást alaposan lerontja, hogy a hangsúly itt sem a történetiségen, hanem az impresszionáló megformáláson van.

Valóban kevésbé lényegtelen dolgok felemlítése nyomán olvassuk: „Annak volt inkább tényleges jelentősége, hogy 1956 októberére alapvetően új helyzet állt elő. Nagy Imre az új körülmények közepette egyszerre négy irányból lett ’bekerítve’, négyfajta elvárásnak, kihívásnak kellett azonnal – de legalább is mielőbb – megfelelnie. Vegyük sorra őket: Moszkva túréhatára; a magyar párt- és kormányzati vezetés metamorfózisa; a forradalmi ’bázisszintek’ elvárásai; Nagy Imre saját kommunista identitásválsága. Mindezek állandó és kölcsönös egymásra hatással formálták-görgették a történeteket a végkifejlet felé.” (404. – illetve a könyvben a 422.)

Nem kétséges, hogy a *bekerítés* szónak igen nagy a láttató ereje. De a felsoroltak – a legtapintatosabban fogalmazva – nem kifejezetten erről szólnak. A leg súlyosabbat, Moszkvát most a végére hagyva vegyük a második „irányt”. Ez a „a magyar párt és kormányzati vezetés metamorfózisa”. De mit is hozott ez Nagy Imre számára? Bekerítés helyett miniszterelnökséget.

Egyébként semmi okom elvitatni az összegző kijelentés későbbi részletes kifejtését, „csak” mi köze van ennek a *bekerítés*hez? Mint ahogy Nagy Imre identitásválságának leírását sem bírálom, „csak” szolidan azt mondom, hogy ne emlegessünk ennek kapcsán bekerítést.¹⁹ A harmadikként említett, körülményes elnevezésű „forradalmi ’bázisszintek’” kifejtése sem győzött meg arról, hogy Nagy Imrét be akarták volna keríteni.

Ellenben a „Moszkva túréhatára” – mint bekerítési elem részletes kifejtése kapcsán leírt szövegnek már az első mondata is ellentmondásra

¹⁸ Az előző esztendő magyar-jugoszláv kapcsolatát nem helyes „közel évtizedes acsarkodás”-ként leírni. Nem csupán a közel évtized megjelölés miatt. Még lényegsebb, hogy az *acsarkodás* (ismét egy erős, de nem helyén való kifejezés) két felet feltételez, a jugoszláv félnek ellenben semmi érdeke nem fűződött ahhoz, hogy acsarkodjon. Még arra is ügyelt, hogy ennek okán a délvidéki magyarság sorsát rontsa.

¹⁹ Majd a jugoszláv követséget elhagyó miniszterelnököt kerítik be az őt elrabló fogdmegek.

ösztönző. „Ez a tűréshatár – olvassuk – pontosan aligha jelölhető ki ugyan az 1956 őszi (sic!) helyzetben, lényegét tekintve azonban úgy tűnik, hogy a ... Hruscsov-Gomulka paktumig terjedt.”(404.)

Míg Moszkva kapcsán is értelmetlen bekerítést emlegetni, ám annál indokoltabb a szovjet vezetés tűréshatárának a megvizsgálása.²⁰ Ez a dolog lényege, ezt kellett volna világosan, egyértelműen a középpontba állítani. Mert a múlt valóságát így lehetett volna, így kell (és lehet) precízen leírni. Felesleges bizonytalankodni, felesleges „úgy tűnik” formulával élni, téves azt állítani, hogy az „pontosan aligha jelölhető ki ... az 1956 őszi helyzetben.” A cselekvő kortárs számára, természetesen roppant nehéz volt ennek a tűréshatárnak a kitapintása. Ám a források tömkelegét ismerő, a szélesebb összefüggéseket könyvtárak csendjében mérlegelő historikus ellenben pontosan tudja, hogy *Moszkva tűréshatárát négy nagy kérdésben való megfelelés (illetve annak hiánya) szabta meg.*

A szovjet intervenciót lényegében az váltotta ki, hogy Nagy Imre bizonyítványa mind a négy döntő kérdésben *elégtelen* volt.²¹ Moszkva ezért döntött a fegyverek kritikája mellett. Lépésében bátorította az a tény, hogy az Egyesült Államokból egyértelmű, a biztonság kedvéért (amint azt kitűnő könyvében Békés Csaba alaposan és világos egyértelműséggel feldolgozta) a Dulles-i beszéd elhangzása után három ízben megismételt zöld jelzést kaptak.

Szóval szükség lett volna egy ütőképes kommunista pártra. Ehelyett az MDP romokban hevert, az MSzMP lényegében nem volt tényező. Azután szükség lett volna egy ütőképes hadseregre, ellenben a Magyar Néphadsereg katonáinak egy része a rendszerrel szemben a felkelő nép oldalára állt, más részei szétszéledtek, s csak a maradék állt a kormány rendelkezésére. Továbbá ebben a helyzetben kiváltképpen szükség lett volna a titkos rendőrség rendszert stabilizáló szerepére. Ehelyett az ávósok pánikszerűen menekültek a népharag elől. És – messze nem utolsó sorban – szükség lett volna a hatalom által szilárdan ellenőrzött, manipulált sajtóra. Helyette ezekben a hetekben a sajtó a lehető legteljesebb szabadság jegyében számolt be az eseményekről.

²⁰ Teljesen felesleges bekerítést láttatni, hiszen azt kerítik be, aki még szabad, aki el akarnak fogni. Ez az ország jelentős mértékben 1945-től a Szovjetunió foglya volt. Győzelme és a jaltai megállapodás révén.

²¹ Miközben teljes mértékben egyetérték Gyarmati György azon megállapításával, mely szerint „miniszterelnökké történt kinevezésének ötödik napjára Nagy aligha ért el kevesebbet, mint amennyit ennyi idő alatt végezni lehet.” (403.) A történelem kegyetlen természetéből következően azonban ez mégis elégtelen volt.

Ez volt a lényeg. Ennek világos, tömör, középpontba állított elbeszélése helyett az értekezés szétfolyó módon, van ahol alany nélküli mondattal, majd egy mindmáig élő hiedelemmel viaskodva²² szövi az elbeszélés fonalát. Majd a szerző visszaugrik kissé távolabbra, hogy tévesen azt állítsa, Bohlen amerikai nagykövet Washington perdöntő üzenetét Hruscsovnak adta volna át. Holott a nagykövet a honvédelmi minisztert kereste fel.

Sok minden, kevésbé fontos dolog elbeszélése közé zárva található a lényeg: „A magyarországi ’rendcsinálásnak’ ... nem volt tényleges világpolitikai horderejű kockázata: birtokon belül volt (ti. a Szovjetunió – P.P.) – s immár Washington stratégiai érdektelenségének kinyilvánításával is megerősítve.”(421.)

Sajnos szintén nem kifogástalan Hruscsovnak a magyarországi szovjet intervenciót politikailag megalapozó utazásainak a bemutatása. A breszti találkozón az SzKP főtitkára Gomulka-t nem csupán informálta, hanem egyben megszerezte annak támogatását is.

A másnapi bukaresti útnak valóban már inkább csupán tájékoztató jellege volt, hiszen sem a román sem a csehszlovák sem a bolgár sem a kelet-német vezető nem Gomulka-karakterű figura volt, tehát Hruscsovnak őket valóban nem kellett különösebben győzködni. Ugyanakkor nem szerencsés őket a „többi szocialista ország vezetői” fogalmazással elintézni, mert éppen akkor nemrégiben járt Hruscsov Jugoszláviában Canossát, s annak éppen az volt az értelme, hogy elismerjék a jugoszláv út szocialista jellegét.

A Titoval való találkozó kapcsán a szerző helyesen írja, hogy Tito hozzájárulása volt a tét.(422.)

Vélhetőleg nem szükséges bizonygatnom, hogy mindezt nem szörszálhasogatásként teszem szóvá. Hiszen az 1956-os szovjet intervenciót igényes munka az 1968-as csehszlovákiai intervencióval összevetve ábrázolja. A *széles ívű történelmi látásmód érvényre juttatása érdekében*. Azért, hogy a hasonlóságok és eltérések együtt jelenjenek meg. 1956-ban még csupán három esztendő választotta el a szereplőket Sztálin halálától, de a moszkvai hatalmi viszonyok sokkal képlékenyebbek voltak mint 1968-ban, amikor a Hruscsovt négy esztendővel korábban fölényes biztonsággal eltávolító Brezsnyev kezébe futottak össze a szálak.

A „forradalmi ’bázisszintek’”-ről elmondottak fontosságát nem vitatva hiányolnom kell az értekezésből annak bemutatását, hogy az október 23-án elemi erővel megbuktatott rendszer nyomán milyen jövőképek rajzolódtak ki a következő napokban. Érdemben szinte semmi nem olvasható a reformkommunisták elképzeléseiről. Nincs szó azokról, akik az 1945-1947-hez

²² Ti., hogy a semlegességi nyilatkozattal provokálta volna Nagy Imre a beavatkozást. (420.)

kanyarodtak volna vissza, hogy a magántulajdon alapján egy modern polgári demokráciát rendezzenek be hazánkban. Nincs érdemi szó azokról, akik bizony Horthy Miklós Magyarországot hozták volna vissza. Ti. a valóságosat, nem azt, amelyről Andics Erzsébet és a hozzája hasonlóak sulykoltak éveken keresztül torzképet. Azokról van szó, akiket Mindszenty József hercegprímás reprezentált, s akinek elhíresült november 3-i beszéde hirdetett programot. Nem a konkrét szavaival, hanem a hangjával. Ahogy az érdemi különbségre, tehát a lényegre a zseniális Németh László egyetlen rövid mondatával képes volt rámutatni.²³ És akkor még ott voltak a „pesti srácok”, az utca hősei, akik ugyan halált megvető bátorsággal igyekeztek a szovjet katonákat a fővárosból kiűzni, de akiknek bizony nem volt megvalósítható/megvalósítandó jövőképük.

*

A munka terjedelmét előnyösen és lényegesen csökkentette, annak szakszerűségét, megalapozottságát igencsak erősítette volna, ha a jegyzetek és a szakirodalom terén egységes – jó ideje már igencsak elterjedt – rövidítési rendszert használ. Ezzel szemben az értekezésben a hivatkozott munkák címe újból és újból teljes terjedelemben megtalálható, aztán majd ismét felbukkan (igaz, nem minden esetben) a felhasznált irodalmat bemutató jegyzékben.

A jegyzetek egyébként is számtalan kritikára adnak okot. Ebben az értekezésben alaposan sérül a jegyzetek eredeti értelme: az ellenőrizhetőség, a további kutatások segítése. Az egyes fejezetek, alfejezetek jegyzetelése teljesen rapszodikus. Számos esetben igen jól használhatók a jegyzetek. Aztán nem kevés helyen súlyos állítások alátámasztás nélkül maradnak, vannak olyan alfejezetek, ahol alig van jegyzet, azt a benyomást keltve, hogy nem az igazolás, hanem csupán a díszítés volt a szerző szándéka. (Az 1947. évi országgyűlési választásokat leíró, 12. számú fejezet egyetlen jegyzet nélkül készült. *Többszörösen elcsalt választások* – ez címe. Kétségtelenül ütős cím. Vajon – tesszük hozzá csendesesen – ha ennek a fejezetnek az élén egy ilyen cím állna: *Többszörösen elcsalt, s mégis Rákosi számára kudarcot hozó választások*, az vajon nem tükrözné jobban a valóságot, a demokratikus intézményrendszer meglétét, azt a tényt, hogy szovjet jelenlét ellenére is lehetett ilyen eredményt elérni.)

*

„Nem beszélni, muzsikálni!” – szólt át az ajtón Bartók Béla 1936-ban, amikor riportot készítettek róla a feleségével. Az esetet Miskolczy Ambrus elevenítette fel a *Cantata profana* keletkezéstörténetéről értekező briliáns előadásában az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke 2012 áprilisában rendezett széles ívű nemzetközi konferenciáján. A múlt feltárása sokszor reménytelennek tűnő feladatán dolgozó történész nemegyszer elfogja a

²³ Németh László a magyar forradalomról. *Hitel* 2011. 4. sz. 19. (Idézi Romsics Ignác: Magyar sorsfordulók. 1920-1989. Osiris, Bp., 2012, 197.)

kétségbeesés. Ám a kollégák jeles eredményeit olvasva az emberfia mégis újból és újból nekiveselkedik e munkának, hiszen a historikus beszédre, írásra van kárhoztatva.

Gyarmati György munkássága azok körébe tartozik, akik lankadatlan szorgalommal tárják fel a forrásokat, írják tanulmányait, könyveiket, s mindeközben vizsgált korszakukról imponálóan nagy tudásra tesznek szert. Tehát habitusa megfelel a doktori értekezések benyújtásához szükséges követelménynek. Munkája azonban – sajnos – annyi kívánni valót hagy maga után, hogy a meglehetősen terjedelmes opponensi vélemény is csupán azok egy részét tette szóvá.

Ezért azt jelen formájában elfogadásra nem ajánlhatom.

Budapest, 2012. május 11.

Pritz Pál